کارگاه های آموزشی مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی

کارگاه آنلاین مکالمه روزمره انگلیسی

کارگاه آنلاین آموزش استفاده از وب آو ساینس

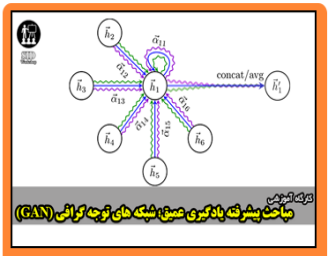

مباحث پیشرفته یادگیری عمیق؛
شبکه های توجه گرافی
(Graph Attention Networks)

فصلنامه
تحلیلی
پژوهشی
کتاب مهر

تصویرسازی کتاب کودکان:
مروری بر آثار دهه‌ی سی تا هشتاد

فرج براری
روزنامه‌نگار و کارشناس هنر
barari.faraj@gmail.com

Archive of SID

www.SID.ir

ما هرگز فراموش نکرده‌ایم که چگونه در گذشته مسحور جادوی تصاویر صفحهٔ تلویزیون می‌شدیم و تصویر شخصیت‌های کارتونی تا عمق رؤیای کودکی‌مان رسوخ می‌کرد. خوب یادمان مانده که چگونه با سندباد قصه‌ها هم‌مقصد می‌شدیم و با مسافر کوچولو تا دل کویر همراهی می‌کردیم. سوار بر کلک هاکل‌بری بر رودخانهٔ می‌سی‌سی‌پی می‌راندیم و با آلیس تا سرزمین عجایب می‌رفتیم. با تام‌سایر گم می‌شدیم و با رابین‌هود نجات می‌یافتیم. با پینوکیو آدم می‌شدیم و با گالیور عاشق. در باور تصاویری غرق می‌شدیم که مرهون خلاقیت، تخیل، و اعجاز تصویرسازان بود. آن‌ها این شخصیت‌های داستانی را چنان واقعی و ملموس تصویر و طراحی کرده بودند که اکنون، پس از سال‌ها، هنوز در ذهن ما به حیات خود ادامه می‌دهند و برایمان لذت‌بخش و به‌یادماندنی‌اند. آیا شما تکالیف نوشتاری‌تان دوران دبستانتان را به یاد می‌آورید؟ یا چیزی از کلمات داستان‌هایی که در کودکی خوانده‌اید را به خاطر دارید؟ به‌ندرت این اتفاق می‌افتد. در واقع این بیان بصری داستان‌هاست که همیشه در حافظهٔ ما به یادگار می‌ماند، زیرا تجسم تصاویر نقش انکارناپذیری در حافظهٔ تصویری‌مان ایفا می‌کند و این جایگاه چنان برجسته است که امروزه نشانه‌ها و بیان تصویری بار اصلی تبادل اطلاعات را بر دوش می‌کشند. تصاویر چنان مستقیم و بی‌واسطه بر تماشاگر تأثیر می‌گذارند که دیگر کمتر کسی زحمت خواندن متن نوشتاری را به خود می‌دهد.

با این حال، هنر تصویرگری پیشینه‌ای دارد به قدمت تاریخ، اما واکاوی این پیشینهٔ پر فراز و نشیب و قالب‌های گستردهٔ آن موضوع بحث ما نیست. امروزه، هنر تصویرسازی در قالب فیلم‌های انیمیشن، تبلیغات، تصویرگری صنعتی، تصویرگری مد، تصویرگری علمی ــ آموزشی، طراحی مطبوعاتی، کاریکاتور، پوستر، کتاب‌های مصور، ادبیات، شعر، تصویرسازی کتاب کودک، و... جای می‌گیرد.

در این مقاله قصد داریم، به صورت اختصاصی، به تصویرسازی کتاب کودکان، که از شاخه‌های

Archive of SID
www.SID.ir

مهم این هنر محسوب می‌شود، بپردازیم و به هنرمندان و تصویرسازان پیشرو کتاب کودک ایران و تاریخچۀ آن به‌اختصار اشاره کنیم. پیشینۀ هنر تصویرگری در ایران به گشایش دانشکدۀ هنرهای زیبا در سال ۱۳۱۹ با مدیریت اندره گدار، معمار و باستان‌شناس فرانسوی، برمی‌گردد. او با استفاده از استادان ایرانی به تربیت دانشجویان و اعزام آنان به اروپا، جهت ادامه تحصیل در رشتۀ هنرهای تجسمی، پرداخت. در دهه‌های ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰، پس از بازگشت این هنرجویان به ایران، حرکت‌های نوین تصویرسازی رقم خورد. هنرمندانی همچون محمد جوادی‌پور، لیلا تقی‌پور، و محمد بهرامی با گرایش به تصویرگری کتاب کودک گام‌های مؤثری در این راه برداشتند. تأسیس انتشارات فرانکلین در سال ۱۳۳۶ و همچنین دانشکدۀ هنرهای تزئینی در سال ۱۳۳۹ به تربیت تصویرگران و ارتقای سطح هنر تصویرگری در ایران انجامید. از تصویرگران معروف این دوره می‌توان به پرویز کلانتری، زمان زمانی، مرتضی ممیز، و علی‌اکبر صادقی اشاره کرد که هریک در حوزۀ تصویرگری کتاب‌های کودکان آثار برجسته‌ای از خود بر جای گذاشته‌اند.

چند سال بعد، با آغاز به کار کانون پرورش فکری کودکان و نوجوان، در سال ۱۳۴۵، دیگر مراکز نشر کتاب کودکان نیز تحت تأثیر قرار گرفت و آثار ماندگاری در تصویرسازی کتاب کودکان پدید آمد. با پشتیبانی کانون، هنرمندان جوان و تصویرگران نوگرا گرد هم آمدند، کار کردند، تجربه اندوختند، و توانستند فصلی تازه در باب تصویرسازی کتاب کودکان ایران رقم بزنند.

یکی از تصویرگران معروف و تأثیرگذار این دوره فرشید مثقالی بود. مثقالی تصویرگری مدرن به حساب می‌آمد که متأثر از تصویرگران پیشرو اروپا بود و بر بسیاری از تصویرگران بعد از خود تأثیر گذاشت. آثار او جنبشی نو در کتاب‌های تصویری ادبیات کودکان پدید آورد. سبک تصویری مثقالی سورئال بود که نه‌تنها مفهوم تخیلی رؤیاها را بیان می‌کرد، بلکه فیگورهای بزرگ با کیفیت و منحصربه‌فرد جدیدی را به وجود می‌آورد که با آثار پرویز کلانتری و نورالدین زرین‌کلک ــ که

Archive of SID
www.SID.ir

با وفاداری به عناصر بومی، سادگی و واقع‌گراییِ کودکانه، و نقش‌مایه‌های ایرانی طراحی می‌شدند ــ متفاوت بود. آثار فرشید مثقالی به جهت حضور در جشنواره‌های بین‌المللی تصویرگری، به عنوان اولین تصویرگر ایرانی، به‌یادماندنی است. او در سال ۱۳۴۸ جایزهٔ نخست جشنوارهٔ بولونیا و همچنین جایزهٔ براتیسلاوا را برای تصویرگری ماهی سیاه کوچولو کسب کرد. در سال ۱۳۵۱ نیز، دیپلم افتخار همین جشنواره را برای کتاب آرش کمانگیر، سرودهٔ سیاوش کسرایی، از آن خود کرد و در سال ۱۳۴۹ برای طراحی کتاب قهرمان، نوشتهٔ تقی کیارستمی، جایزهٔ جهانی یونسکو را به دست آورد. وی در سال ۱۳۵۳ جایزهٔ هانس کریستین اندرسن را برای مجموعه آثارش دریافت کرد.

نورالدین زرین‌کلک از دیگر تصویرگران بنام کتاب کودکان در این دوره است که بیشتر داستان‌هایی از ادبیات کلاسیک و حماسی را تصویرگری کرده است. از کارهای اولیهٔ تصویرگری او می‌توان به کلاغ‌ها، نوشتهٔ نادر ابراهیمی، در سال ۱۳۴۸ و نوروز و بادبادک، نوشتهٔ ثمین باغچه‌بان، اشاره کرد.

پرویز کلانتری، یکی دیگر از تصویرگران معروف کتاب کودکان، دانش‌آموختهٔ دانشکدهٔ هنرهای زیبا در دههٔ ۱۳۳۰ است. او عناصر محلی و درون‌مایه‌های ایرانی را با شیوه‌های مدرن تلفیق داد و به سبک و بیان تصویری خود رسید. مجموعهٔ ارزشمند همراه با عشایر گواهی بر این ادعاست.

از دیگر تصویرگران بنام کتاب کودک در دههٔ ۱۳۵۰، که دورهٔ شکوفایی تصویرگری در ایران بود، نفیسه ریاحی، علی‌اکبر صادقی، بهمن دادخواه، و نیکزاد نجومی هستند.

علی‌اکبر صادقی با خلق تصاویری متأثر از مینیاتورهای ایرانی و فرم‌بندی و فضاسازی‌های خاص، افسانه‌ها و مضامین ایرانی را جلوه‌ای اسطوره‌ای بخشید و بسیاری از تصویرگران راه او را در دهه‌های بعد پی گرفتند، اما هیچ‌یک نتوانستند شیوهٔ خلاقانه او را به نتیجه برسانند (بهمن‌پور، ۱۳۸۱: ۷۳).

Archive of SID

www.SID.ir

نمی‌شود از تاریخ تصویرگری ایران نوشت و از تصویرسازی‌های درخشان مرتضی ممیز در دهۀ ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ نام نبرد. او یکی از تصویرسازان وفادار به متن بود که تصویرسازی‌های داستان‌های قرآن و همچنین داستان‌های شاهنامه را انجام داده است.

دیگر تصویرساز توانای معاصر ایران آیدین آغداشلو است که کارهای او فقط شامل کتاب کودکان نمی‌شود. از جمله کارهای او در این حوزه، طراحی بعضی از کتاب‌های درسی کودکان و نوجوانان است.

تصویرگری کتاب کودک در سال‌های پس از انقلاب، پس از وقفه‌ای چندساله و البته با اهداف جدید و سازگار با اهداف انقلاب اسلامی، دوباره رونق گرفت. در این زمان، گرایش کانون بیشتر به سمت تصویرسازی ادبیات جنگ و همچنین موضوعات مذهبی سوق پیدا کرد. در این سال‌ها، با اینکه نسل جوان و تازه‌کار، که بیشتر فارغ‌التحصیل رشته‌های نقاشی و گرافیک بودند، وارد عرصه شده و آثار درخور توجهی را تصویرگری کردند، نسل قدیمی‌تر نیز به همکاری خود با کانون ادامه دادند؛ مثلاً، فرشید مثقالی کتاب مازن، خارپشت و عروسکم (۱۳۶۳) و کتاب تو را من چشم در راهم (۱۳۶۳) را تصویرسازی کرد. تصویرگرانی همچون نیره تقوی، مهرنوش معصومیان، بهرام خائف، و محمدرضا دادگر از جمله تصویرگران موفق دهۀ ۱۳۶۰ در حوزۀ کتاب کودک و نوجوان هستند. بهرام خائف در این سال‌ها تصویرسازیِ کتاب‌هایی چون خفتگان بیدار، آی ابراهیم، و اصحاب فیل را انجام داد.

او زبان بصری خاصی داشت و جست‌وجوگر راه‌های نو در طراحی بود. تصاویر نمادین و بازی‌های تصویری، آن هم با روشی نامتعارف و جدید، خائف را به یکی از ماندگارترین چهره‌های تصویرسازی کتاب کودکان بدل کرده است. خائف را باید از معدود مصورانی به حساب آورد که با آثارش، در عصر مدرن، ساختارهای کاملاً امروزی خلق کرده است؛ ساختارهایی که دارای هویت

Archive of SID
www.SID.ir

ایرانی هستند بدون آنکه به مدد عناصر از سکه افتادۀ گذشته بخواهد تظاهری به ایرانی بودن بکند. شاید بتوان او را به دلیل تسلط بی‌نظیرش در طراحی، تکنیک، و خلاقیت بنیانگذار هنر تصویرسازی مدرن ایران به حساب آورد (بهمن‌پور، ۱۳۸۱: ۷۶).

محمدرضا دادگر هم یکی دیگر از تصویرگران مطرح این دوره‌هاست که در سال ۱۳۶۵ برای تصویرگری کتاب یک حرف و دو حرف جایزۀ پلاک طلایی براتیسلاو را از آن خود کرد. او همچنین جایزۀ سوم «نوما» را نیز کسب کرده است. از دیگر آثار او می‌توان به تصویرگری کتاب افسانۀ مادربزرگ و همچنین هفت روز هفته نوشتۀ احمدرضا احمدی اشاره کرد. محمدرضا دادگر همواره در کار تصویرسازی با جدیتی ستودنی کار می‌کرد و با بهره‌گیری از میراث تصویرگران کانون راه خود را در همین مرکز به‌خوبی توسعه داد و حرفۀ تصویرسازی را، به عنوان اصلی‌ترین کار خود، هیچ‌گاه رها نکرد. دادگر تصویرگری تجربه‌گراست و با نگاهی متنوع در دوران تصویرگری خود آثاری را خلق کرده که ظرافت و شخصیت‌پردازی در کار تصویرسازی ایران را ارتقا بخشیده است. نیره تقوی نیز از جمله تصویرگرانی است که کار تصویرسازی کتاب کودکان را تداوم بخشید و نقش مهم و سازنده‌ای را در دهۀ ۱۳۶۰ و سال‌های نخستین دهۀ ۱۳۷۰ ایفا کرد، اما در سال‌های اخیر این نقش کمرنگ شده است. او نیز مانند تصویرسازان بنامی همچون احمد وکیلی و اکبر نیکان‌پور گرایش بیشتری به سوی نقاشی داشته است. البته اکبر نیکان‌پور را در این سال‌ها باید نقاش به حساب آورد و این تغییر روش در کار بسیاری از مصوران ایرانی نیز وجود دارد. شرایط اقتصادی و بی‌توجهی به موضوع تصویرسازی کودکان و شاید محدودیت‌های تصویرساز در تبعیت از متن و سلایق ناشر از علت‌های مهم این تغییر روش به حساب آید (همان: ۷۵).

از رویدادهای مهمی که در حوزۀ تصویرگری در این سال‌ها اتفاق افتاد برپایی نمایشگاه تصویرگران کتاب‌های کودکان و همچنین برپایی نمایشگاه بین‌المللی آثار تصویرگران کتاب

Archive of SID
www.SID.ir

کودک بود که تأثیر بسزایی در شکوفایی و تشویق تصویرگران نسل جوان داشت.

فیروزه گل‌محمدی، از دیگر تصویرسازان کتاب کودک در این دوره، نیز از نقش‌مایه‌های تزئینی و مینیاتوری در طراحی‌های خود سود می‌جست. طراحی کتاب زاغی و زیرک و افسانۀ روباه حیله‌گر از آثار اوست.

تصویرگران بنام بسیاری به تصویرسازی‌های کتاب کودکان در این سال‌ها پرداختند که از میان آنان می‌توان از احمد وکیلی، اکبر نیکان‌پور، نسرین خسروی، سارا ایروانی، محمدرضا لواسانی، بهزاد غریب‌پور، و کریم نصر نام برد که هریک با طرح‌ها و سبک خود آثار ارزشمندی را به حوزۀ تصویرسازی کتاب کودکان افزوده‌اند.

کریم نصر در سال‌های پس از انقلاب جریانی را در تصویرسازی کتاب کودکان در ایران شکل داد که تأثیر آن بر دیگران واضح و مهم است. او با کمک تصویرگران دیگری همچون احمد وکیلی و اکبر نیکان‌پور ساختارشکنی کرد و باعث شد که حرکت‌های دیگری در حوزۀ تصویرسازی از دل این جریان‌ها شکل بگیرد که چشم‌انداز امروز تصویرسازی کتاب‌های کودکان ما وامدار تلاش‌های آن‌هاست (همان).

نسرین خسروی، که تصویرگری کتاب کودک را از سال ۱۳۵۵ آغاز کرده بود، به جز چند اثر، حضور فعالی در این گستره نداشت، اما در سال ۱۳۶۹ با تصویرگری کتاب عکاس در حیاط خانۀ ما منتظر بود، نوشتۀ احمدرضا احمدی، در انتشارات همگام دست به تجربه‌ای متفاوت در شیوۀ تصویرسازی خود زد و توانست از شیوۀ خود در گذشته فاصله بگیرد و به گفتۀ خودش تحت تأثیر مارک شاگال و پل کله به سبک دیگری روی آورد که در تصویرسازی کتاب‌های بعدی خود تکرار کرد (قایینی، ۱۳۸۹: ۱۴۴).

تصویرگری کتاب کودکان در آغاز دهۀ ۱۳۸۰ راه تازه‌ای را در پیش گرفته و آثار مصوران

Archive of SID
www.SID.ir

این دوره فاصله جدی‌ای از گذشتۀ تصویرگری ایران گرفته است. تجربه‌گرایی و نوگرایی استفاده از تکنیک‌های متنوع و البته از هر جهت تأثیرپذیری از مکتب زاگرب و توجه به نگره‌های غربی در تصویرگری این دوره دیده می‌شود. جسورانه بودن آثار خلق‌شده در کارهای فرشید شفیعی، مرجان وفائیان، مرتضی زاهدی، راشین خیریه، علیرضا گلدوزیان، علی عامه‌کن، هدی حدادی، پژمان رحیمی‌زاده، گلبرگ کیانی، مهکامه شعبانی، و ده‌ها طراح دیگر در هیچ زمان دیگری در ایران سابقه نداشته است. حضور گستردۀ مصوران و تصویرگران کتاب کودکان ایرانی در مجامع بین‌المللی در دهۀ ۱۳۸۰ مانند کنکورنوما (ژاپن)، نمایشگاه بولونیا (ایتالیا)، نمایشگاه بین‌المللی براتیسلاو (اسلواکی)، و نمایشگاه بلگراد همواره با کسب موفقیت‌هایی قابل توجه همراه بوده است و دریافت جوایز از این جشنواره‌های معتبر نشانۀ شکوفایی و تصویرسازی در آغاز هزارۀ سوم در ایران است. گسترۀ موفقیت‌های تصویرسازان ایرانی اگرچه نشانی از اهمیت این حرکت‌هاست، اما می‌بایست برای ارزیابی آنچه در این سال‌ها رخ می‌دهد به نظاره نشست تا مطمئن شد این تصویرسازان توان و انگیزۀ واقعی در تداوم بخشیدن به راه در پیش گرفته شده را دارند یا خیر. توانایی‌ها و موفقیت‌های موج نو تصویرسازی کتاب کودکان تنها زمانی دارای تأثیر ماندگار و جریانی زایا خواهد شد که تداوم یابد.

و اما موضوع مهم دیگری که تصویرگران با آن دست و پنجه نرم می‌کنند و اهمیت آن را نباید از قلم انداخت روبه‌رو شدن با انقلاب دیجیتال و تصویرسازی با رایانه است. به نظر می‌رسد آیندۀ تصویرسازی کتاب و به‌خصوص تصویرسازی کتاب‌های کودکان با روش‌های سنتی گذشته، که با استفاده از طراحی با رنگ مرکب و مدادهای سنتی صورت می‌گرفت، اینک قافیه را به کلاژهای فتوشاپی باخته است و هنرمندان تصویرگری که در گذشته به روش‌های سنتی و با دست و با استفاده از اکریلیک، گواش، گچ، مدادشمعی، مرکب، زغال، و... فعالیت می‌کردند اینک به طراحی‌های رایانه‌ای روی آورده‌اند و این تغییر روشْ آنان را با چالش‌های جدیدی روبه‌رو می‌سازد.

Archive of SID
www.SID.ir

در ایـن حـال، عـده‌ای از هنرمندان تصویرگر مطرح قدیمی (چه در خـارج و چه در داخل) حضور ناگزیر و همگانی رایانه و نرم‌افزارهای گرافیکی را تهدیدی جدی برای تصویرگری به حساب می‌آورند. آنان بر این باورند که این تصویرسازی‌های رایانه‌ای پیکر طراحی جلد کتاب‌ها را بی‌هویت و مخدوش ساخته و آیندهٔ هنر تصویرگری را به مخاطره انداخته است. همچنین نگران‌اند از اینکه مداخلهٔ مستقیم رایانه و تغییر دادن اجزای هنری با کمک نرم‌افزارهای دیجیتالی چنان تأثیر عمیقی بر طراحان تصویرگر بگذارد که هنر تصویرگری اصیل و دست‌ساخت کم‌کم به حاشیه رانده شده و رو به زوال بگذارد. آن‌ها می‌گویند که تصویرسازی رایانه‌ای به‌آسانی قابل کپی کردن است و نه‌تنها هیچ خدمتی به هنر و همچنین هنرجویان تصویرگر نمی‌کند، بلکه هیچ پیشرفتی هم از آن حاصل نمی‌شود. اما در مقابل عده‌ای بر این باورند که تصویرسازی‌هایی که با کمک فناوری‌های جدید صورت می‌پذیرد نه‌تنها از اهمیت حرفهٔ تصویرگری کتاب نمی‌کاهد، بلکه امکانات و فرصت‌های جدیدی برای تصویرگران ایجاد می‌کند. آن‌ها می‌گویند که این نرم‌افزارهای جدید، با قابلیت ایجاد ترکیب‌بندی، تصویرگران را در شکل بخشیدن به تصاویر ذهنی خود کمک می‌کند و تأثیر مثبت و مهمی در روند خلاقانهٔ هنرمندان تصویرساز خواهد داشت.

عده‌ای از تصویرگران هم، ضمن وفاداری به سنت تصویرگری کلاسیک، بر آشنایی بیشتر با نرم‌افزارهای گرافیکی تأکید می‌کنند. آن‌ها طرح‌های خود را ابتدا با روش سنتی به وجود آورده و بعد در رایانه روی آن کار می‌کنند و به گونه‌ای طراحی سنتی را با طراحی‌های دیجیتالی آشتی داده‌اند. شاید شیوهٔ درست نیز همین باشد، زیرا نه می‌توان از قافله عقب ماند و تأثیر انقلاب دیجیتالی بر هنرهای تصویری را نادیده گرفت و نه اجازه داد که فنّاوری به ابزارهای آفرینش هنری آنان، که دیرزمانی با آن کار کرده و به سبک تصویرگری خود رسیده‌اند، آسیب برساند.

ضمناً بررسی آثار تصویرگران به دلیل گستردگی و تنوع آن در این نوشته عملاً امکان‌پذیر

Archive of SID
www.SID.ir

نیست و قطعاً هنرمندان و تصویرگرانی هستند که در این نوشته، به دلایلی چون ناکافی بودن اطلاعات نگارنده، به اسم آن‌ها اشاره‌ای نشده است.●

منابع

بهمن‌پور، محمدرضا (۱۳۸۱). «مروری بر تصویرسازی معاصر کتاب کودک»، نشریۀ نشان، ش۷، ص۷۳، ۷۵ و ۷۶.
قایینی، زهره (۱۳۸۹). «تصویرگری ایران در چشم‌اندازی تاریخی»، نشریۀ حرفۀ هنرمند، ش۳۰، ص۱۴۴.

Archive of SID

www.SID.ir

کارگاه های آموزشی مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی

کارگاه آنلاین مکالمه روزمره انگلیسی

کارگاه آنلاین آموزش استفاده از وب آو ساینس

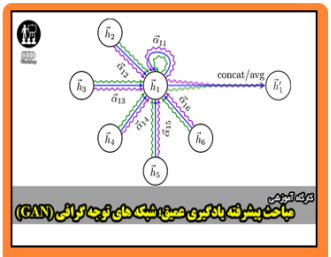

مباحث پیشرفته یادگیری عمیق؛ شبکه های توجه گرافی (Graph Attention Networks)